

Füzuli və Qalib poeziyası oxşar janrlar müstəvisində

Gülər Abdullayeva

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu. Azərbaycan.

E-mail: guler32114@gmail.com

Annotasiya. XVIII əsr türk sufi şairi Şeyx Qalib Füzuli ənənəsini davam və inkişaf etdirən şairlərdən biridir. Bu iki sənətkarı birləşdirən ortaq cəhət onların müraciət etdikləri mövzu və janrlardır. Şeyx Qalibin qəzəlləri Füzulinin qəzəllərini xatırladır. Şeyx Qalibin divanında Füzuliyə həsr olunmuş şeirlər arasında təhmisi xüsusi yer tutur. Bu onu göstərir ki, hər iki şairin yaradıcılığında forma və məzmun baxımından ümumi cəhətlər vardır. Mövzu baxımından hər iki şairin yaradıcılığında məhəbbət mövzusu aparıcı yer tutur. İlahi eşqi sonsuz məhəbbətlə tərənnüm edən bu şairlər dünyəvi eşqin iztirablarını yaşamış, tale dolu ömür sürərək duyğu və düşüncələrini şeirə çevirə bilmişlər. Məqalədə hər iki şairin müraciət etdiyi mövzusu ətraflı təsvir edilmişdir.

Açar sözlər: Məhəmməd Füzuli, Türk ədəbiyyatı, Şeyx Qalib, qəzəl, ilahi eşq

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 15.01.2022; qəbul edilib – 25.01.2022

Fuzuli and Galib poetry in similar genres

Guler Abdullayeva

Institute of Literature named after Nizami Ganjavi of ANAS. Azerbaijan.

E-mail: guler32114@gmail.com

Abstract. The eighteenth-century Turkish Sufi poet Sheikh Galib Fuzuli is one of the poets who continued and developed the traditions. The common denominator that unites these two artists is their theme in terms of both theme and genre. His poems in the ghazal genre are reminiscent of Fuzuli's ghazals. Among the poems dedicated to Fuzuli in Sheikh Galib's divan, takhmis have a special place. This shows that both poets have common features in their work in terms of form and content. From the point of view of the theme, the theme of love occupies a leading place in the works of both poets. These poets, who sang of divine love with infinite love, experienced the sufferings of worldly love and were able to turn their emotional turmoil into poetry by living a life full of destiny. The article describes in detail the subject matter of the ghazals of both poets.

Keywords: Mahammad Fuzuli, Turkish literature, Sheikh Galib, ghazal, divine love

Article history: received – 15.01.2022; accepted – 25.01.2022

Giriş / Introduction

Məhəmməd Füzuli XVI əsr Azərbaycan ədəbiyyatının və dilinin inkişafında müstəsna rolu olmuş, həm də özündən sonrakı dünya ədəbiyyatının inkişafına böyük təkan vermişdir. “Füzuli öz dühası ilə Azərbaycana parlaq klassik bir ədəbiyyat verdi” [1, s.237]. Onun təsiri həm

də türk dünyasında görkəmli şairlərin yetişməsində böyük rol oynamışdır. Özünəməxsus yaradıcılıq yolu keçən sənətkar böyük irsə sahibdir. Həm Füzuli, həm də Şeyx Qalib yaradıcılığında forma, məzmun cəhətdən onları birləşdirən ortaq cəhətlər var. Bu iki sənətkarı birləşdi-

rən bir ortaq cəhət varsa, o da məhəbbət, eşq mövzudur. İlahi eşqi sonsuz məhəbbətlə tərənnüm edən bu şairlər dünyəvi eşqin əzablarını

dadmış, tale yüklü bir həyat yaşamaqla ruhi sarsıntılarını şeirə çevirə bilmişlər.

Əsas hissə / Main Part

Bu şairlər qəzəl janrının ölməz nümunələrini yaratmışlar. Bu janrda yazmaq onların zövqlərinə uyğun gəldiyindən, özlərinin duyğu və düşüncələrini bu janrda daha ətraflı əks etdirə bilmişdirlər. Qəzələ böyük dəyər verən Füzuli bu janrı dövrünün düşünən adamlarına şəfa bağışlayan bir nemət “ səfəbxəşi-əhli nəzər” olduğunu yazır. Şair qəzəl yazdığı həm də “gülü-bustani-hünər” (hünər bostanının gülü) deyərək vəsf edir. Bu şairlərə görə qəzəl yazmaq sadəcə əyləncə, öləri duyğuları əks etdirən bir hal deyil, o, hikmət sahibinin lirik duyğularının, ruhi aləminin əksidir. O dövrdə qəzəl yazmaq şairin qüdrətini artırır, ona şöhrət gətirirdi. Füzuli türk divanının əvvəlində yazır:

*Qəzəl bildirir şairin qüdrətini,
Qəzəl artırır nazimin şöhrətini.
Könül, gərçi əsarə çox rəsm var,
Qəzəl rəsmi et cümlədən ixtiyar.
Qəzəl de ki, məşhuri-dövrən ola,
Oxumaq da, yazmaq da asan ola. [2, s.9]*

Füzulinin qəzələ verdiyi dəyər şeirdə yer almaqdadır. Gözəl söz söyləmək şairi məşhurlaşdırır, cəmiyyət içərisində onun hörmətli və nüfuzlu etdiyini deyir. Bu fikrlərin təzadlı qovşağında şairin zamanədən şikayətini və nəzmin xar olduğu bir dövrdə yaşamasından şikayətçi olduğunu da görürük.

*Bir dövrdəyəm ki, nəzm olub xar,
Əşar bulub kəsadi-əsrar.
Ol rütbədə qədrinəzmdir dun,
Kim, küfr oxunur kəlami-mövzun.*

Şair “Leyli və Məcnun” poemasının əvvəlində isə nəzm yazmaq sənətini zamanəyə qarşı qoyur. Bu haqda M.C.Paşayev yazır: “ Şair özünü, öz yaradıcılıq qüdrətinin iqtisadi- dövrənə qarşı qoyur” [3, s.189-190]. Buna baxmayaraq, Füzuli həm öz zamanında, həm də bu dünyada qəzəllə şöhrət tapdı.

Hər iki şairin divanında aparıcı yeri eşq mövzulu qəzəllər tutur. Bu eşq konsepsiyası onların yaradıcılığında müxtəlif zaman kəsimində dəyişərək ilahi yaradana doğru irəliləyir. Bu irəliləyiş ilk olaraq real zəmində aşiq və məşuq arasında baş verir. Füzuli yaradıcılığında bunu belə dilə gətirir:

*Könlüm açılır zülfi-pərişanını görcək,
Nitiqim tutulur qönçeyi-xəndadını görcək.*

*Baxdıqca sənə qan saçılır didələrimdən,
Bağrım dəlinir nəvəki-müjganını görcək.*

[4, s.43]

Yuxarıda verdiyimiz nümunədən görürük ki, şair burada sevgilisini görəkən könlünün sevinməsinə, o danışarkən dilinin tutulduğunu, ona baxarkən gözlərindən sevinc saçdığını, məşuqənin kirpiklərinin onun bağına sanıldığını poetik sözün qüdrəti ilə dilə gətirir. Bütün bunlar real bir sevnə aşiqin ruhi halını Füzuli bizə çatdırır. “Füzuli kainatın hər zərrəsində Allahın qüdrət və hikmətini görür, mövcudatı onun varlığına, birliyinə dəlil sayır, hər varlıqda onun sifətinin təcəllasını dərk edirdi. Füzulinin səxsiyyəti heç bir çərçivəyə sığmadığı kimi, onun məhəbbəti kainata sığmırdı. Bu üzdən də şairin beytlərində ilahi məhəbbətlə insani məhəbbət qovuşmuş şəkildə əks olunur” [5, s.62]. Buna müvafiq olaraq Şeyx Qalib də ilk öncə dünyəvi məhəbbəti vəsf edərək deyir:

*Eşqi söhbət mətləi divanı səhəttir mənə,
Məqtəi nəzmi həyatım qatı ülfətdir mənə.*

[6, s.348]

Qalibin qəzəllərində də mərkəz nöqtəsini məhəbbət təşkil edir. Nümunə gətirdiyimiz beytdən görürük ki, aşiq məşuqənin söhbətindən çox məmnundur. Sevgilisi ilə söhbəti dərdinə dəva, ömrünə şəfadır, bu söhbətlə onunla ülfət yaratmaq, ünsiyyət qurmaq həyatının başlanğıcıdır. Şair dünyəvi eşqin vəsfindən müxtə-

lif janrlarda yazdığı müxəmməs, təxmis, qitə, rübailərində söz açıq.

*Cəm sər əncamını nəql etdi ləbi cam mənə,
Zəhrimar oldu meyi gərđişi əyyam mənə.*

*Matəmi fırqəti dildarda oldum qurban,
Bil əcəb gəldi məhərrəmdə bu bayram mənə.*
[6, s.349]

Nümunə gətirdiyimiz beytlərdən görürük ki, mey içən aşiq başına gələn əhvalatları yadına salır. Bu şərab ona dünyanın gərđişini zəhrimara çevirir. Sevgilimlə ayrılığın qurbanı oldum, bütün bu bəlalər mənə məhərrəm ayında “bayram” oldu, deyir. Sözügedən beytlərdə dünyəvi eşqin tərənnümü özünü açıq-aydın göstərir. Başqa bir qəzəlidə Qalib deyir:

*Ol meh bizi tərək eylədi söhbət sənə qaldı,
Ey qəm, yenə meydanı məhəbbət sənə qaldı.*
*Etdin həvəsi vasl ilə cani səri ehda,
Qurbanın olum qeyri mürüvvət sənə qaldı.*
[6, s.581]

Şair gözəlin onu tərək etməsindən, məhəbbət meydanında özünün qəm, kədəri ilə yenə baş-baş qalmasından qorxur. Segilisinin yolunda başının belə qurban verməsini istəyən aşiq ondan mərhəmət diləyir, ümidinin onda olmasını deyir. Füzuli isə dünyəvi eşqini belə dilə gətirir:

*Gər deyil, bir mah mehrilən mənim tək zar
sübh,
Başın açıb nişə hər gün yaxasın yırtıb sübh.*
[4, s.112]

Bu şairlər dünyaya məhəbbət gözü ilə baxdıqları üçündür ki, bütün kainatın məhəbbət əsasında yarandığını zənn edirlər. Onlar səhərin açmasını, kainatın dönməsini, baharın gəlməsini, bülbüllərin oxumasını, pərvanənin şamın ətrafında dövr etməsini məhəbbətin gücü ilə izah edir.

Qalib insanı dərin məhəbbətlə sevən bir sənətkar idi. Onun məhəbbəti pak və ülvi insan hisslərinin tərənnümünü özündə ifadə edir. Onun sevgisində vəfa, sədaqət, səmimiyyət, fə-

dakarlıq var. Onun aşiqi riyadan, ikiüzlülükdən, şəxsi mənafeədən uzaqdır.

*Sünbülü xətləri kim tarifi küləhdan görünür,
Şərhai nahuni qəm arizi mehdən görünür.*

*Etmə tayib əzizim, gehi rüsvayi eşq,
Bir Züleyxa kimi nakerde günəhdan
görünür.* [6, s.392]

Qalib yaradıcılığının əvvəllərində təsvir etdiyi gözəllər mücərrət olmamış, bəzən onların real ünvanları da məlum olmuşdur.

*Həzər naz ilə uşşaka bir nigahi o şuhun,
Rəhi niyazda yıllarca intizarına gəlməz.*
[6, s.62]

Başqa bir qəzəlidə isə şair sevgilisindən ayrılan aşiqin atırıq ondan ümidini üzdüyü, başqası ilə olması aşiqi daha maraqlandırmır. Şair deyir:

*Nə çarə eyləyəyim çünki məndən ayrıldun,
Kiminlə istər isən, ey nədimi can, yar ol.*
[6, s.72]

Qalib “Qıldım fəraq” rədifli qəzəlidə “dərd əhlinin ah quşu olan könlünün” eşq yuvasından pərvaz etdiyini dilə gətirir. İllərdir atəş tapan “Hindi”nin atəştə atmaqdan vaz keçməməsini “şahin baxışlı sevgilisinin ondan vaz keçmədiyini”, eşq xəzinəsini bulan könlünün artıq “Kəbəsinə” bərpa etmədiyindən “bu sevginin məxmər gözü üçün sərxoş olması” kimi bənzətmələri dilə gətirib. Qəzəldə deyilir:

*Murği ahi əhli-dərd lanədən qıldım fəraq,
Gör o Hunduyum ki, atəşxanadan qıldım fəraq.*
*Besti halü xatun olmam mən, ey şahin nigah,
Tairi qudsüm ki, dami daneden qıldım fəraq.*
*Təni pristan eyləsinlər Kəbəi cismi tavar,
Gənci eşqi buldum ol viranədən qıldım fəraq.*
[6, s.685]

Füzuli kimi Şeyx Qalib də real, dünyəvi məhəbbətin tərənnümünə həsr etdiyi şeirlərin daxili anlamında ilahi eşq anlayışı gizlənməkdədir. Şeyx Qalib hər şeydən öncə qəlbi Allah eşqi ilə

döyünən bir mütəsəvvüf şair olmuşdur. Onun şeirlərinin ideya qaynağını Allah sevgisi, Qurana bağlılıq, peyğəmbərlərə məhəbbət təşkil edir. Mövləvi şeyxi olan Qalib təbii ki, Allah sevgisini bütün yaradıcılığı boyunca qoruyub saxlaya bilmişdir. Füzuli qəzəllərində də biz bu eşqi görürük. Şair qəzəlində deyir:

*Oxun təsərrüf etdib cismi, qəsd-i-can etdi,
Noleydi rəhm qılıb keçməsaydı canımdan.*

Bu haqda Ə. Şahi yazır: “Can mənəvi mərifətlər idrakından aciz olan “heyvani can” yaxud “bədən canı”ndan ibarətdir. Can mənəvi mərifətlər və ilahi cazibələr əxzinə layiq “ürək canı” yaxud “həqiqi candan” ibarətdir. Qurbanlıq məqamına layiq bilməklə ilahi canalığı qəməzlərin ötüb keçdiyini tələb edir” [7, s.111].

Füzuli şeirlərində olduğu kimi, Qalib də sevgilinin üzünü Allahın təcəllası sayır, Allahın insan surətində təcəlla etməsini şeirlərində dilə gətirərək deyir:

*Heyrət ey büt, surətin gördükdə lal eylər məni,
Surəti-halım görən surət xəyal eylər məni.*

[8, s.300]

Şair bu beyitdə üç dəfə surət kəlməsini müxtəlif anlamlarda işlətməmişdir. Gözəlin üzünü görən aşiq onu görəkən lal olduğunu deyirsə, ikinci misradakı surət isə onun vəziyyətini əks etdirir, üçüncü surət isə bu üzün bir xəyal olduğunu dilə gətirir. Qalib isə deyir:

*Xabi xəyalı qəfləti aləm sanır görən,
Mirat içində surəti adəm sanır görən.*

[6, s.437]

Şair deyir ki, qəflət yuxusunu görənlər onu aləm sanır. Aləm aynasının içində gördüklərini aləm sanır. Allah özünün varlığını dərk etməmək üçün insanı özünə bənzər biçimdə yaratdı. Odur ki, İnsani-kamil Allahın surəti anlamındadır. İnsan isə Tanrının surətindəndir. Hər iki sənətkarı heyrətə salan Tanrının gözəlliyidir. Hər iki şairin yaradıcılığında qəm, kədər, həsrət, əsl aşıqın sevinc və şadlığıdır. Kamil insan bütün bu əzablara sinə gərən cəfakeş aşıqlərdir. Bütün bu dərdlərin dərmanı eşqdır. Füzuli deyir:

*Eşq imiş hər nə var aləmdə,
Elm bir qeylü qal imiş ancaq. [8, s.354]*

Divan ədəbiyyatının öyrənilməsində dini ideyalar arasında peyğəmbərlərlə bağlı rəvayət və əhvalatlara xüsusi yer verilir. İstər klassik dövr şairləri, istərsə də orta əsr həm divan şeiri, həm də aşiq şeiri üslubunda yazıb-yaradan şairlər Qurani-Kərim və peyğəmbərlərlə bağlı rəvayətlərə geniş yer vermiş, oradakı əhvalatları poeziyaya gətirmişlər. Hər hansı orta əsr divan şeirini araşdırarkən orada yer alan dini rəvayət və əhvalatların mahiyyətinə varmaq, onların köklərini araşdırmaq həmişə əsas səbəblərdən biri kimi ortaya çıxır. Həm Füzuli, həm də Qalib yaradıcılığında peyğəmbərlərlə bağlı mövzulara müraciət xüsusi yer tutur. Bu hər iki şairi birləşdirən əsas mövzulardan biridir.

Şeyx Qalib divanında Qurani-Kərimdə adı keçən bəzi peyğəmbərlərlə bağlı əhvalatlar poeziyanın süzgülündən keçərək onlarla bağlı əhvalatlardan söz açılmış, amma bəzilərinin isə sadəcə olaraq adları çəkilmişdir. “Öncə qeyd etmək lazımdır ki, orta çağların bəlağət qurumunda qissə, hekayət, rəvayət, əfsanə və bu sayaq kateqoriyalar ədəbi növ kimi tanınır. Eyni zamanda həmin kateqoriyaların poetik özəllikləri bədii-estetik vasitə kimi çıxış edir. Bir sözlə, qissə, rəmz və işarələrin bədii obrazlar şəklində işlənməsi bədii düşüncə üçün daha önəmlidir. Bir çox sənətkarlar öz yaradıcılığında dastan, hekayə və qissələrdən istifadə edərək onlardan bədii-estetik ideyalarının daha bəlağətli ifadəsi üçün bir örnək kimi faydalanırlar” [9, s.156].

Şeyx Qalib divanı üzərində apardığımız araşdırmadan məlum olub ki, şair divanında peyğəmbərlərlə bağlı qissə və rəvayətləri poetik düşüncənin dili ilə oxuculara çatdırıb bilmişdir. Peyğəmbərlərə sevgi, onların vəsfi təsəvvüf ədəbiyyatında xüsusi yer tutan mövzulardan biri kimi bütün sənətkarların yaradıcılıq mənbəyi olmuşdur. Bu məsələ barəsində S.Hacı yazır: “Təsəvvüf ədəbiyyatında Peyğəmbərlə (ə.s) bağlı yazılmış şeirlərin bir neçə özəlliyi var; bu şeirlərdə peyğəmbər sevgisi, peyğəmbər obrazı, peyğəmbər əxlaqı ana mövzulardan biridir. Bu mövzu təsəvvüf təliminin ayrılmaz tərkib hissəsidir. Bu şeirlərin üslubunda nəsihət ruhu hakimdir, onların təlim, təbliğ yönü çox güclüdür” [10, s.58].

Nəticə / Conclusion

Beləliklə, Qalib yaradıcılığında Füzulinin təsiri həm mövzu, həm də janr baxımından özünü göstərir. Bu yaxınlıq Qalib yaradıcılığının hər sahəsində hiss olunur.

Ədəbiyyat / References

1. Əsgər Şahi. Məmməd Füzulinin qəzəllərinin irfani şərh. III cild. Bakı: Nurlar, 2011.
2. C. Cabbarlı. Əsərləri 4 cildə, IV cild. Bakı: Şərq-Qərb. 2005.
3. Mahirə Quliyeva. Quran bəlağəti və Azərbaycan ədəbiyyatı (elmi məsləhətçi: Vasim Məmmədaliyev; elmi redaktor: Nəsim Göyüşov, S. Şıxıyeva; rəyçi: İ. Həmidov). Bakı: Nafta-Press. 2008.
4. M. C. Paşayev. Füzuli sənətkarlığı. Bakı: Maarif, 1994.
5. M. Füzuli. Seçilmiş əsərləri (tərtib və müqədimə Əkrəm Cəfərindir). Bakı: Yazıçı, 1984.
6. M. Füzuli. 6 cildə, I cild. Bakı: Şərq-Qərb. 2005.
7. M. Füzuli. Seçilmiş əsərləri (tərtib edən: Məmmədağa Sultanov). Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1958.
8. S. Hacı Həzrəti Nizami Gəncəvinin yaradıcılığında peyğəmbərlik anlayışı və həzrət Məhəmməd (ə.s.ə). II kitab. Bakı, 2008.
9. S. M. Qocayeva. XVI əsrin Azərbaycan ədəbiyyatı və təsəvvüf. Bakı, 2010.
10. Şeyx Qalib. Divan (hazırlayan: Naci Okcu). Ankara: Deyanet Vekvi Yayınları, 2011..

Поэзия Физули и Галиба в подобных жанрах

Гюляр Абдуллаева

Институт литературы имени Низами Гянджеви НАНА. Азербайджан.

E-mail: guler32114@gmail.com

Резюме. Турецкий суфийский поэт восемнадцатого века Шейх Галиб Физули – один из поэтов, продолживших и развивавших традиции. Общим знаменателем, объединяющим этих двух художников, является их тематика и жанр. Его стихи в жанре газели напоминают газели Физули. Среди стихотворений, посвященных Физули, в Диване Шейха Галиба, тахмис занимает особое место. Это показывает, что у обоих поэтов есть общие черты в их творчестве с точки зрения формы и содержания. С точки зрения темы тема любви занимает ведущее место в творчестве обоих поэтов. Эти поэты, воспевавшие божественную любовь с бесконечной любовью, испытали страдания мирской любви и смогли превратить свои эмоциональные потрясения в поэзию, прожив жизнь, полную судьбы. В статье подробно описана тематика газелей обоих поэтов.

Ключевые слова: Мохаммед Физули, турецкая литература, Шейх Галиб, газель, божественная любовь